

Хижрий 1-асрда Ўрта Осиё худудида исломий фатхларни амалга оширган буюк ислом саркардаси Кутайба ибн Муслим ал-Бохилий 49-хижрий, 669 милодий йилда Ироқда амир ва саркардалар оиласида дунёга келди. Унинг тўлик исми Абу Хафс Кутайба ибн Муслим ибн Амр ибн Хусойн ал-Бохилийдир. Отаси Муслим ибн Амр Ироқ волийси Мусъаб ибн Зубайрнинг хамсухбатларидан эди.

Кутайба ёшлигидан от минишни ўрганиб, мохир чавандоз бўлиб етишди. У болалик чоғлариданок килич ва найзаларга ошно эди. Отда чопишни жуда яхши кўрарди. Бундан ташқари Кутайба болалик давридаёқ илм ўрганишга киришди ва тез фурсатда Куръонни, фикхни ҳамда жанг санъатини мукаммал тарзда ўзлаштирди. Ироқ минтақаси ўша пайтларда фитна ва инкилоблар ўчоғига айланиб қолган эди. Шунинг учун ҳам Ироққа волий бўлган ҳар бир шахс аҳолининг инкилобий имкониятларидан исломни кенг ёйишда фойдаланар эди. Шу сабабли бу диёр шарқий ўлкаларга жанговар кўшинларни юборадиган ҳарбий база ҳисобланарди. Кутайба ҳам ўсмирлик чоғларидан бошлаб мазкур ҳарбий ҳаракатларда иштирок эта бошлади. У мазкур юришлар давомида ўзининг нақадар шижоатли жангчи эканлигини, беназир етакчилик қобилияти борлигини намойиш қилди. Ўша кезларда Кутайба буюк саркарда Михлаб ибн Абу Суфранинг назарига тушиб

колди. Михлаб, ўз навбатида, кўмондонликни уддалай оладиган, жанг санъатини яхши эгаллаган кишиларни дарров пайкаш қобилиятига эга эди. У Кутайбанинг ҳам келажакда буюк фотих ва кўмондон бўлиб етишишини англаб етди ва Мусъаб ибн Зубайрдан сўнг Ирок волийлигига тайинланган Хажжож ибн Юсуф ас-Сакафийга Кутайбага алоҳида аҳамият қаратиш лозимлигини тавсия қилди. Ўз навбатида Хажжож ҳам пахлавон, шижоатли ҳамда кўшинга етакчилик қила оладиган кишиларни жуда яхши қўрар эди. У Кутайбани ҳар томонлама синаб қўриш мақсадида унга бир неча муҳим топшириқларни берди. Кутайба эса Хажжожнинг топшириқларини қатъиян ортиқ қилиб бажариб, унинг ишончини тўлиқ оқлади.

Халифа Абдулмалик ибн Марвон даврида Хажжож Кутайбани аввал Рай, кейинчалик Хуросонга волий қилиб тайинлади. Хуросон у пайтларда Ирок ўлкасининг қўл остида эди. Албатта, Кутайбанинг Хуросонга волий этиб тайинланишида Хажжожнинг ҳам катта ҳиссаси бор. Хажжож урушдан бошқа нарсани билмайдиган одам эди. Табиатида жангчилик ва кўмондонлик ҳислати бўлган Кутайба милодий 705 йилда Хуросонга волий бўлди.

Харбий фаолиятининг бошланиши

Кутайбанинг харбий фаолияти хижрий 86-йилда бошланди. Чунки бу пайтда Хажжож уни Хуросонга волий қилиб тайинлаган эди. Хуросон у пайтларда хали фатҳ қилинмаган эди. Хуросонга аввал Михлаб ибн Абу Суффра хижрий 78-йилдан то 86-йилгача волий бўлган эди. Хажжож Шарк ўлкаларини фатҳ этиш учун Кутайбадан яхшироқ номзодни топа олмади. Шундай қилиб бу муҳим ишга Кутайба масъул этиб тайинланди.

Михлабнинг ўзига ҳос жанг санъати бор эди. Яъни, у душман қўшинига тезқорлик билан қаршилик қиларкан, уларни бир лаҳза ҳам ҳужумни қайтариш мақсадида режа тузишларига ва тўпланишларига имкон қолдирмас эди. Кутайба ҳам Михлабнинг тактикаси бўйича ҳаракат қилди. Лекин Кутайбанинг Михлабдан ажралиб турадиган бир хусусияти бор эди. У бир харбий амалиётни бажариш олдида махсус режа тузиб, аниқ мақсад қўйиб, ўша мақсадни амалга оширишга бор қуч ва қайратини сафарбар этарди.

Фатҳлари

Хуросонга волий бўлган Кутайба ўз қўшинига унинг шимолига юришга буйруқ берди. Қўшин Хоразм, Сижистон қаби шаҳарларни фатҳ қилди.

Шундан кейин у Самарқандга қараб юрди. Самарқандни бир неча кун қаттиқ қамал қилганидан сўнг шаҳар аҳолиси Кутайба билан катта мол эвазига сулҳ тузишга мажбур бўлди. Самарқанд аҳолиси унинг аскарлари билан қаттиқ жанг қилди. Охир оқибат енгилгач, Кутайба қўшини Бухоронинг сўнгги шаҳри бўлмиш Пойкент тарафга юрди.

Бухоро ахолиси ўша пайтларда сугдлар деб аталар эди. Кутайба сугдлардан ҳам кўшин тўплаб, Бухорони ҳар тарафдан ўраб олди. Кутайбанинг душман тарафдан яъни, сугдлардан айгокчилари бор эди. Бухороликлар ўзларининг ҳамшахарлари бўлмиш ўша айгокчилардан кўп мол эвазига Кутайбани бу шаҳардан буриб юборишни илтимос килдилар. Жосуслар келишувга биноан Кутайбанинг Бухорога киришига ҳалал беришарди. Айгокчиларнинг сотилганини сезган Кутайба уларнинг ҳаммаларини қатл қилди. Кейин кўшинини Бухорога шижоат билан киришларини қаттиқ тайинлаб, олга юришга ундади. Натижада жуда дахшатли жанг бўлди. Бухоро фатҳ этилиб, сон-саноксиз мол-дунё ўлжа сифатида қўлга киритилди.

Кейин кўшин Син (Хитой) тарафга қараб юрди. Син чегарасидаги шаҳарларни бирин-кетин фатҳ қилди. Фатҳ бўлган шаҳарларга жия солиғи солди. Қашғар шаҳрини ўзининг Шарқ минтақасидаги ҳарбий базасига айлантирди. Бунгача ҳеч ким бу шаҳарга, умуман, Шарқ томонларга келмаган эди.

Шундай қилиб Мовароуннахрнинг барча шаҳарлари Қутайбага бўйинсунди. Қутайба бу мақсадга етиш учун 13 йил қўлидан қурол қўймай жанг қилди. Бу орада Валид ибн Абдулмалик вафот этиб, ўрнига унинг укаси Сулаймон ибн Абдулмалик халифа бўлди. Қутайба билан Сулаймоннинг ўртасида аввалдан келишмовчилик бор эди. Унинг халифа бўлганидан Қутайбанинг қазаби келиб, унга қарши бош қўтарди. Натижада қичкина келишмовчилик қатта душманликка айланди.

Қутайба ва турк қабилалари

Араблар Шарқ томонларга илк юришини бошлаган пайтда бу диёрларда асосан икки миллат: сосоний форслар ва турклар яшар эди. Мурғоб дарёси икки миллат ўртасини ажратиб турувчи чегара эди.

Форслар ҳулафои рошидинларнинг давридаёқ исломга қирган эди. Аммо турклар сон жихатидан ҳам, минтақа жихатижан ҳам форслардан устун эди. Ўша пайтда турк қабилаларига асосан Мовароуннахр турклари, Қорахитой турклари, Қавқаз турклари, Болғар турклари, Мўғул турклари қирар эди. Мурғоб дарёсининг шарқидаги ва Мовароуннахрдаги туркларнинг исломга киришида Қутайбанинг қатта ҳиссаси бор.

Сулаймонга қарши бош қўтариши ва ўлдирилиши

Юқорида айтганимиздек, Қутайба Ҳажжожнинг қўмондонларидан бири эди. Сулаймон Ҳажжожни қанчалик ёқтирмаслигини Қутайба яхши билар эди. Сулаймон халифа бўлганда, Қутайба Ҳажжожга бирор зарар етишидан қўрқди. Чунки, Валид ибн Абдулмалик ўзидан кейин халифаликни ўғлига қолдириб, укаси Сулаймонни валиаҳдликдан бўшатмоқчи бўлганда Ҳажжож Валид тарафида турган ва унинг ёнини

олган эди. Шу сабабли Сулаймон Хажжождан бу килмиши учун ўч олиши мумкин эди. Кутайба мана шундан кўркди ва Сулаймонга карши юриш бошлади.

Юришдан аввал у Сулаймонга 3 та мактуб юборди. Уларнинг биринчисида янги халифани мансаб билан мувоҳаббат этди ва Абдулмалик билан Валидга канчалик содик ва итоатгўй бўлганини, агар мансабдан четлатмаса, янги халифага ҳам шу тарзда итоатда бўлишини билдирди.

Иккинчи мактубида у ўзининг қилган қатълари, аҳам подшоҳлари уни канчалик ҳурмат қилишини, қадри нақадар улуглигини, қалбларида унга нисбатан ҳурмат билан бирга кўркув ҳам борлигини, ўзидан олдин волий бўлган Михлабнинг яхши ишламаганини ва агар ўша Михлабнинг ўғли Язид Хуросонга волий қилиб юбориладиган бўлса, у ҳам яхши иш олиб бормаслигини, уни бу мансабга ўтириб улгурмасиданок ақдариб ташлашини айтди.

Учинчи мактубда эса, халифани мансабдан олиб ташлашини билдирди. Бир ишончли қилининг қўлига мактубларни бериб, унга: “Биринчи мактубни олиб борганинда, Язид ҳам ўша ерда бўлса, мактубни халифага бер. Халифа мактубни ўқиб бўлиб, кейин уни Язидга узатса, халифага иккинчи мактубни бер. Агар иккинчи мактубни ҳам ўқиб бўлиб, Язидга узатса, халифага учинчи мактубни ҳам бер. Борди-ю, биринчи мактубни Язидга бермаса, унда қолган икки мактубни уларга кўрсатма, ўзингда сақлаб қўй” деб тайинлади.

Элчи бориб, биринчи мактубни халифага узатди. Халифа мактубни ўқиб бўлиб, Язидга узатди. Элчи иккинчи мактубни халифага тутқазди. Халифа уни ҳам ўқиб бўлиб, Язидга узатди. Кейин элчи учинчи мактубни халифага узатди. Халифа бу мактубни кўргач, ранги ўзгариб, қазабланди ва Кутайбанинг элчисининг қўлидан тутиб, ўзи билан бир қеча олиб қолди. Қечаси халифа элчини қачириб, унга Кутайбанинг ўрнига Хуросон волийси қилиб тайинлашини айтди.

Бу пайтда Кутайба Сулаймонни тахтдан ақдариш учун ҳаракатни бошлаб юборган эди. Унинг атрофида халифага қарши жуда қўп сонли қўшин тўпланиб, энди юрмоқчи бўлиб турганида, аскарларидан бири бўлмиш Вакиъ ибн Хассон Тамимий хижрий 96, милодий 715 йилда Кутайбани ҳоинларча ўлдирди. Шу билан Кутайбанинг халифага қарши юриши бостирилди. Баъзи ривоятларда эса, Кутайба халифага қарши исён қўтармагани, балки айрим мансабпараст ҳасадгўйлар суикасд уюштириб, Кутайбани ўлдиришгани айтилади. Унинг қабри ҳозирги Андижон вилояти, Қалолқудуқ туманидаги Қиличқозор деган маъзада жойлашган.

Аллоҳ таоло юртимизнинг ислом дини билан шарафланишида асосий сабабчилардан бўлган ва беназир хизматлар қилган Кутайба ибн Муслим раҳматуллоҳи алайҳни муносиб тақдирласин.

Нозимжон Хошимжон